

ՀՆՁՍԻԿ

ԱՐԻՒՆԱՀԵՂ ՄԵԾ ԿՌԻՒ ՄԱՐԶՈՒԱՆՈՒՄ.

Սեպտեմբերի ութին Մարզուանում պատահած արիւնահեղ մեծ կուռում նա հատակ վեցան շնչակեան կուսակցութեան անդամներ՝ ՄԻԽԱՐ ՏԻՐ-ՆԻՇԱՆՆԱՆ, ՄԻՀՐԱՆ ԶԷՆԿԻՒՃԵԱՆ, մի երրորդը, որի անունը դեռ եւս յայտնի չէ եւ պատանի ԲԵՐՈՎԻԷ ԹԱՄԱՄԵԱՆ:

ԱՐԻՒՆ, ՄԻՇՏ ԱՐԻՒՆ.

Մի բանի ամսից ի վեր է արդէն, որ ամենախիստ տէնօր, սարսափը տիրում է Մարզուանում: Քաղաքի հայկական թաղերը զինւորական պաշարման մեջ են շարունակ: Էլ հայ տուն չը մնաց, որ չը խուզարկվէ, էլ հայ չը մնաց, որ կասկածաւոր ու յեղափոխական չը նշկատվէ: Խուզարկում են, ձերբակալում են, տանջում են, բանտարկում են, ծեր, երիտասարդ, տղամարդ, կին, մինչեւ իսկ այս վերջինի հետ նաեւ իր երեխաները— ոչ ոք չէ կարողանում խուսափել այդ ժանտախտից, որ սուլթանի կառավարութեան զափթիէն ու պաշտօնեան իրանց հետ տարածում են ամբողջ քաղաքում: Բայց կառավարութիւնը կարծեց, որ դա բաւական չէ: Նա չը թողեց հայերին գէթ մի րոպէ ապստ շունչ քաշել: Արբեցած իր կատաղութեամբ, կատաղած իր երկիւղից և քաջալերված Նւրուպայի խլովութիւնից, իր հալածանքները վերջերս նա սկսաւ մղել աւելի ու աւելի առաջ, անզուսպ, անկապ, կործանիչ հողմային ընթացքով: Նա այսօր ահա արդէն արիւն է հոսում առատօրէն Մարզուանի փողոցներով: Կեսարիայից յետո՛ւ՝ այժմ Մարզուան: Արիւն, դարձեալ արիւն և միշտ արիւն: Անտարակոյս, արիւնախում գազանը, մարդակերպւան մարդակերը չէ կարողանում յագենալ: Բայց որքան գծուծ են, որքան նրա երկիւղը մասնող են նրա գործադրած միջոցները: Եւ թէ քաջ հայի դէմ դնել մէկ ամբողջ բանակ՝ կազմված 500՝ ոտից մինչեւ գլուխ զինւորված զօրքերից, չերքեզներից, եւ րոպէ ան րէժիի ծխախոտի ընկերութեան մարդկանցից, և ապա այդքան բազմութեամբ ընդունակութիւն ունենալ այնքան արի լինելու, որ չորս հայ տեղն ու տեղը սպանել և երկուսին մահացու վերք

տալ—գրանք են բաշխօգուկ կառավարութեան գովելի սխրագործութիւնները: Այս յիշաւի, չենք կարող չը խոստովանվել, որ եթէ սուլթանական զօրքերը գիտեն լաւ խոյս տալ քիչ շատեր թշնամու առջեւ, նրանք գոնէ այնքան բաջ են, որ հինգ հարիւր հոգի հինգ հայի դէմ չեն վախենում կռիւ մղել: Սուլթանն այսուհետեւ հայերին յաղթելու գիտն այլ եւս արեւ է. նա կարող է այլ եւս հանգիստ ննջել իր երկու ականջներով մետաքսէ բարձերի վրա. հայ բռնաբարված կոյսի և հայ սպանած երիտասարդի արիւնը չէ կարող ցայտել մինչեւ նրա արքայական երեսը: Կախաղանը շատ ձեւակերպութիւններ է պահանջում և բացի այդ, շատ է աչքի ընկնում. կոտորել—այդ է ամենայարմար միջոցը և «յաղթանակը» տանելու աւելի վստահութիւն ունենալու համար—հարիւրը մէկի դէմ, հինգ հարիւրը հինգի դէմ: Արդարեւ, շատ խելացի ու դիւրին միջոց է գտել «մեռցնելու» համար հայկական խնդիրը. կարծես թէ փութը վերցրել է ձեռքը և փչում է նրանով վառված կրակին: Ողորմելի է նա, այդ կառավարութիւնը, այդ ուժասպառ պառաւ հիւանդը, որ իր մահաւան ճգնաժամին այնպիսի պինդ կերպով է սեղմում հայերին իր կրծքին, որ իր վերջին միջանձատկան շարժումների ուժով է ուզում խեղդել նրանց: Շարունակի՛ր, մենք էլ կը շարունակենք. կը ծիծաղէ կուշտ նա, ով կը ծիծաղէ վերջինը:

Նա միւս կողմից հայ հերոսների փառաւոր անունների շարքն աւելի ձգվում, երկարանում է և դա՛ գրնով որպիսի տանջանքի, որքան զոհողութեան: Այդ դառն, այդ դժուարին փորձութիւններն աւելի ու աւելի են ամրացնում մեր սիրտը, որպէս ամրացած է սիրտն այն զինւորի, որ պատերազմի դաշտում շատ ընկերներ է տեսել ընկած իր կողքին: Այս երեք-չորս տարւան ահաւոր փորձութիւններն իրանց մերձ պայթող, մերձ ներքին խուլ փոթորիկներով մեզ ընտելացրին եւ տանջանքի, եւ մահի, եւ կախաղանի հետ, այս արհաւիրքների հետ, որոնց երեւան գալու անխուսափելիութիւնը մենք գիտէինք դեռ մեր գործունէութեան առաջին օրից և բաց ու բարձր ճակատով առաջ խաղացինք դէպի նրանց: Այսպէս, ծովային փոթորիկները փորձված նաւատիրին ոչ միայն երկիւղ չեն պատճառում, այլ աւե-

լի են գրգռում նրա հակառակութիւնը կատարել ա-
լիքների դէմ: Եւ մենք ընթանում ենք միշտ առաջ, ըն-
թանում ենք դէպի մահ, մի մահ, որ, վերջին հաշւով,
պէտք է պսակվէ մեր յաղթանակով:

Ղշմարիտ հերոսական զիմադրութեամբ էր, որով
ամբողջ հինգ ժամայ ընթացքում հինգ հարիւրի դէմ
կռիւ մղեցին հայ փոքրամիւս քաջերը, ողբերկովս զը-
սեմ գաղափարով վեհանձն զայրոյթով ու արհամար-
հանքով մերժելով անձնատուր լինել, ինքնավստահ հը-
պարտութեամբ ասելով, որ միայն իրանց զիականքը
կընկնեն թշնամու ձեռքը: Մահն էր, անխուսափելի մահն
էր կանգնած նրանց հանդէպ այդ բոլորին, և նրանք
այդպիսի լեզու գործածեցին, և նրանք ուղեցին մեռնել
յաղթված, այո, յաղթված, բայց մէկ այնպիսի պարտու-
թիւն, որ պատմութիւնը գնում է փայլուն յաղթու-
թիւնների շարքը: Եւ նրանք ընկան՝ ծակծկված թիւրքի
գնտակներով, ընկան գրեթէ ամենքը, զէնքն իրանց ձեռ-
քին, այն զէնքը, որ նախ քան ընկան իր տէրերը,
տասնեակներով գլորեց թշնամու բանակից: Եւ այնտեղ,
ուր նրանք ընկան, ապագան կը կանգնէ անխախտելի
մէկ արձան, ներկայացնող այդ հերոսական խումբը, որ
յանուն ժողովրդային սուրբ դատի իմացաւ դէմ տալ
մահին հայերիս մէջ հազիւ տեսնված արիւթեամբ ու
անձնազոհութեամբ, ներկելով ամօթի կարմրութեամբ
այն հայերի երեսները, որ գիտեն միայն պողաւ և միշտ
վախենաւ արիւնից, հանգիստնալով անմահ օրինակ այն
հայերի համար, որոնց սիրտը գիտէ բարասեցնել սուրբ
գործը, և գրաւելով հայկական նորագոյն պատմութեան
մէջ մէկ երես՝ արժանի լէօնի դասերն անուան:

Ընկերներ, անմահ ընկերներ, ձեզ լինի փառքը և
մեզ՝ նուիրական պարտականութիւնն՝ առնել ձեր սուրբ
նահատակութեան երգվեալ վրէժը:

Թ. Գ. Թ. Ա. Կ. Յ. Ո. Ի. Թ. Ի. Ի. Ն. Ն. Ե. Բ.

ՆԱԽԱԳԻՏ ԹԻԻՐԳԻՆՅԻՑ

ԱՐԻՆԱՆՔԻ ԴԵՊՔ. — ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ ԿՈՒՐԻ.

Մարզում, 12 սեպտեմբեր 1893.

Եւսիս ութին քաղաքս ասպարէզ եղաւ մի սոսկալի
դէպքի: Կառավարութեան վերջին ամիսների կատարու-
թիւնները վերջապէս պսակուեցան մի բարբարոսական ա-
րիւնհեղութեամբ, մի մեծ դէպքով որ անմոռանալի կը
մնայ յեղափոխական շարժմանց պատմութեան մէջ, ան-
մոռանալի կը մնան եւս այդ դէպքի հայ հերոսների
անունները:

Վաղուց ի վեր կառավարութիւնը որոշած էր իր
ձեռքը ձգել Մարզումի հռչակաւոր դարձած ասպա-
տակային խումբը, որուն մինչեւ այժմ որքան հարուած-
ներ կը հասցունէր, այնքան նորան անյաղթելի կը տես-

նէր, ինչպէս բազմագլխանի վիշապ մը, որու մի գլու-
խը կտրելով տեղը ուրիշ կը բուսնէր: Վերջերս կառա-
վարութիւնը կերպով մը կիմանայ ասպատակային խմբի
ուր գանուիրը: Բաւական չը համարելով իր 150 զիւ-
ւորները, շրջակայ լեռներն ու գիւղերը գտնուող չէր-
ք էլ եւ կիւրծի աւաղակները կը հրաւիրէ եւ պաշ-
տոնապէս կը զինէ նոցա ուղիւղեցնելով ու մարթինի-
ներով: Սակայն այդ ալ բաւական չը սեպէր. մեր երկ-
րի մէջ եւրոպացի դրամատուրգի կազմած ծխախոտի րէ-
ժիի զօլճին եւս կը հրաւիրէ, եւ նոցա եւրո-
պացի տէրերը սիրալիւ յօժարութեամբ կը զինն կառա-
վարութեան տրամադրութեան տակ: Այդ կերպ ժողո-
ված եւ աղէկ զինուած այդ «զօրքերի» թիւը կը հաս-
նի մինչեւ հինգ հարիւրի: Այդ զօրքերը սեպ-
տեմբերի եօթնութի զիւրերը քաղաքիս Ղ. ապլան եւ
ճաւիի Թի. Գ. Թ. Ա. Կ. Ե. Բ. թաղերը կը պաշարեն եւ
այնպէս խիստ, որ թողուն անգամ չէր կարող անցնել: Ասպատակ-
ներն իմանալով պաշարուած լինելին, չորս կէտերի կը
բաժնուին որպէսզի չորս կողմերէն կուրին... Գիւղերը
սարսափելի սպասողութեան մէջ կանցնի. սեպտեմբերի
ութի առաւօտը շատ կանուխ վայրենի աւաղակներուն
ու պաշարողներուն յարձակման նշանը կը տրուի: Քա-
նի մը անգամ կը կանչեն ասպատակներուն անձնատուր
ըլլալ բայց ասոնց կողմէ ամեն անգամ կը ստանան ար-
համարհական ու քաջարի պատասխաններ. «միայն դիակ-
նիս կիցայ ձեր ձեռքը. մենք կենդանի անձատուր եղող-
ներէն չենք»: Հազիւ այդ պատասխանն առած սուլթա-
նի մարթիններու որոտը կը պայթէ հարիւրաւոր տե-
ղերէն: Մեր քաջերը, ընդամենը 7 հոգի, անպատմելի
խորխորութեամբ, վառվառն, ողբերկաւ աչքերով դիւ-
ցազնաբար չորս զանաղան կէտերէ, տուններու մէջէն կը
պատասխանեն այդ բազմաթիւ հրացաններուն իրենց գըն-
տակներով: Կը պայթի կատարի կուր մը, որ կը սեւէ
ամբողջ չորս ու կէս, հինգ ժամ շարունակ: Զօրքերու վրայ
երբեմն-երբեմն ռումբեր կը պայթնեն: Ասպատակներու
ռումբն ու գնտակները դիակներ կը ցանեն գետ-
նի վրայ: Բայց կուրն անհաւասար էր, խիստ անհաւա-
սար: Հինգ ժամ կուրէ վերջ կը նահատակուին
հայ քաջերէն չորս հոգի, որոնցմէ մէկի անունը դեռ չը
կրցանք իմանալ իսկ միւս երեքն են ՄԻԻԹԱՐ ՏԵՐ-ՆԻ-
ՀԱՆԵԱՆ, ՄԻՀՐԱՆ ԶԵՆԿԻՃԵԱՆ անուանի եւ իրենց
արիւթութեամբ հռչակ հանած ասպատակները, 18 տարե-
կան պատանի մը ԹԱՄԱՄԵԱՆ մականուամբ, որ փութա-
ցեր էր օրնութեան հասնել եւ ապա մահացու վէր-
քով կիցան ՀԱՐՈՒԶԻ ՀԱՏԱՐԵԻԱՆ և ՅԱԿՈԲ ԶԻ-
ԵԱՆ: Այս վերջին երկուքը ձերբակալուելով իսկ առա-
ջիններուն դիակները՝ փութապէս կը տարուին կառավա-
րութեան պաշտոն: Ասպատակներէն մնացեալք, տեսնե-
լով իրենց փամփուշտները հատած եւ իրենց ընկերնե-
րն ինկած, օգտվելով յառաջ եկած շփոթութիւններէն,
ռումբեր պայթեցնելով կը յաջողին խորտակել զօրքերու
շղթան եւ անհետանալ: Կուրէն վերջ 4-5 կուրքերով
դիակներ կը տանեն կուրի դաշտէն, որը ինկած էին հայ
քաջերու գնտակներէն: Դեռ ստուգած չենք, թէ թուով
որքան են թշնամու բանակէն սպանուածները եւ բազ-
մաթիւ վերաւորները: Մանրամասնութիւնը յաջորդին:

Եւրոպացի օրը մոռնեալիկը կը պողայ թէ «վեհափառ

սուլթանի թշնամիները յաղթուեցան... Աստուած սուլթանի զԸԼԸ ճԸ ք է ս կ ի ն անէ. ամեն մարդ թող իր գործը շարունակէ: Այդ մանեակի պողոցն ահաւոր էր, մինչդեռ մեր սրտերէն արիւն կը կաթէր մեր կորցրած հերոսներու համար, մեր այդ անմահ յեղափոխականներու համար, որոնց արդարեւ դիւցազնական կռիւը խորին զարմանք է պատճառած ժողովրդեան ամեն խուսելու եւ ամեն ազգերու մէջ եւ ամենքն իրար կը պատմեն դաշտագողի նոցա անվեհերութիւնը, նոցա առիւծի կերպարանները. մէկը կըսէր՝ «անանկ գէմբեր ունէին, որ կ'սրծես սուրբ ըլլային»: Այո, սուրբ են նորա եւ սուրբ կըլլայ մեր վրէժը:

ԳԱՆԱԿ

Սամսոն, 4 սեպտեմբեր 1893.

Սուլթանի Տէրատատէթ (երջանկութեան դուռ) մայրաքաղաքը, նոյնպէս նորա երկրի զանազան կողմերը համաճարակ խօլերան երեւան է եկեր. այդ պատճառաւ ամենաբարեբար սուլթանը հրամայած է գարանթիւններ. Արտաքին յարաբերութիւնները չափէն դուրս դժուարութեան մատնուած են. առեւտուրը բոլորովին կեցած է. Բայց իրաւ է, որ այլ համաճարակ մը եւ շատ զոհեր կը տանէ այս օրերս Տաճկաստանի ամեն կողմերէն, այո, ճիշդ է այդ. եւ միթէ սուլթանը կը կարծէ թէ իր առաջարկած միջոցները մի օգուտ կրնան առաջ բերել. հէյ ողորմելի թագակիր, ինչ համաճարակ եւ ինչ միջոցներ... Այդ խօլերան, այդ համաճարակ ակտոր—սկսած սուլթանի գանկէն ու սրտէն—պիտի փնտուել նորա նախարարների եւ բոլոր կառավարական ու զինուորական պաշտօնեաների մէջ, նոցա մէջն է խօլերան. այդ ակտոր, համաճարակ հիւանդութիւնը սուլթանի պալատէն, իբրեւ մահաշունչ հողմ կը փչէ, կը տարածուի Տաճկաստանի ամեն կողմերը եւ ամեն օր, ամեն ժամ կը հնձէ, իբրեւ հնձան կեանքի, ժողովրդի ամենաթարմ, մատաղ ոյժերը—երիտասարդութիւնը, կը քաշէ, կը յափշտակէ ժողովրդի արեան քրտինքով ձեռք բերած հալալ վաստակը, մինչեւ իսկ նորա գոյութեան միակ միջոց կտոր պանիրահացը: Ահա ակտոր, ահա մահացուցիչ համաճարակը. պիտի սորա դարմանը խորհել, միջոցներ ձեռք առնել. բայց մենք հաստատ դիտելը, համոզուած ենք որ սուլթանի կառավարութեան ձեռք առածը վարակեալ դեղեր են եւ գանդաթիւնները (ամենախիստ հսկողութիւնը) չը վարակեալ (կարծուած) տեղերին մազաչափ օգուտ անգամ չեն տար. քանի որ համաճարակ ակտոր անհամար միջոցները բոյն են դրած սուլթանի կառավարչական—սկսեալ սուլթանէն մինչեւ ամենայեւտեան զապիթէն—մարմնոյ խորերը. ուրեմն նորա չեն կարող դարմանել, չեն կարող մի օգուտ սատարել, զի իրենք ակտորներն են, իրենց մէ է որ կը բռնի ու կը տարածի ամեն կողմ համաճարակը: Այս մահացուցիչ համաճարակի դարմանը, այս ակտոր առաջը առնելու միակ և ամենաաղբեցիկ դեղն ու միջոցն է քան դուռն, աւերումն այն շէնքին որը արդանդն է համաճարակի միջոցների, որը կեդրոնն է, շտեմարանն է նոցա—այսինքն ժողովրդային ապստամբութեան ընդդէմ թուրք բռնակալութեան—եւ այդ դարմանը չէ կարող չը գործադրուիլ... գուցէ սպասուածէ աւելի շուտ:

Առաջ բերենք համաճարակի մի քանի փաստերը: Կառավարութիւնը մի քանի ամիսներէ ի վեր, ի միջի այլոց, Մարդուան եւ Ամասիա քաղաքները պատերազմական դրութիւն հաստատեց, կատարեալ պաշարման վիճակի մէջ դրաւ... Անթիւ ու անհամար ձերբակալութիւնք, խուզարկութիւնք ամենահասարակ սովորական բաներ են դարձել, մանաւանդ խուզարկութիւնք. ամբողջ թաղեր պաշարել եւ մէկ ծայրէն միւսը կարգաւ խուզարկել, կարծես գիշեր կամ որ եւ տետրակ թղթատէին. կէս գիշերին պատերէն անցնիլ գողերու նման, գնալ այնտեղ, այն անկողնոյ մօտ ուր այդ եւ կին քնած են... հրամայել որ ամեն տուն գիշերները առանց ճրագ վառելու (ժամը ըստ թրքաց մէկին) պառկին (զի եթէ ճրագ վառեն՝ խորհուրդներ կանեն, դաւադրութիւններ կը նկատեն) խորհուրդներ կանեն, կառավարութեան դէմ. հակառակ պարագային խորտակելով դուռը ներս մտնել տան անգամներ կին, աղջիկ, երեխայ եւ այլն ս սոյիկ դանակոծել, տանտէր էրիկ մարդը տանել բանտարկել իբրեւ ապստամբ-ճորագործ: Զաւակին համար հայրը, մայրը, քոյրը, եղինը համար կինը երեխաներով բանտարկել: Միհրան Զէնկիւճիեան անուն երիտասարդ անհետացած, լինելուն համար հայրը Յարութիւն աղան, մայրը եւ 14-15 տարեկան Ղուսաբեւ անունով քոյրը բանտարկուած կը մնան: Վերջերս կառավարութիւնը մի խեղացի միտք եւս յղացաւ, բանտարկելով այդ երկու քաղաքների քիչ թէ շատ աչքի ընկնող կատարութեան տէր հայ աղաներուն. մենք հաւատացած ենք այդպիսով մեր հաճի աղաները մեղի օգտակար մարդիկ կը դարձնէ: Մինչեւ այսօր Մարդուան բանտարկուած են 2 ամսէ ի վեր հաճի կարապետ աղա Բիրէմիտեան, հաճի Յովհաննէս աղա Գասպարեան, Բէրովբէ աղա Էօքսիւղեան եւ այլն. Ամասիա բանտարկուած են հաճի Մարութե աղա Էփրանոսեան եւ այլն. մեղքերնին հարուստ լինելն է... վերջապէս «ղորն ասել եւ զորն խոստովանել զի անթիւ են մեղք» պաշարուողս եւ ակտորներէ սուլթանի կառավարութեան. եւ սակայն այս ամենը միշտ կառավարութեան սպասած արդիւնքի հակառակը յառաջ կը բերեն. ակտոր, համաճարակը կը տարածուի... Ահա թէ ինչպէս: Մարդուան իր կատարած նշանաւոր տէնօրական գործողութեանց վրայ մէկ եւս կաւելցնէ ընթացիկ հարուածներով սպաննելով կոչակար Մէր անունով գծուծ մի մատնիչ. տեղոյն քաջարի ասպատակային խումբը երբեմն կատարել ու արիւնահեղ կռիւներ կունենայ բաղմաթիւ զինւորների դէմ ուր միշտ կառավարութեան զօրքը կը փայլի իր պարտութիւններով ու կորուստներով... ով որ կուզուի կառավարութեան նախամեծար կը համարէ թողած տուն տեղ ընտանիք, փախստական դառնալ, գնալ միանալ անձնուրացների բանակին, թափառիլ լեռնէ լեռ, սարէ սար, կուռիլ, սպաննել ու սպանուիլ... Ամասիա իր կատարած տէնօրական գործողութեանց վրայ աւելցուց մէկ եւս, սպաննելով ճէմէկեան անուամբ վատահոգի մատնիչ: Անցեալ շաբթու ցրուեցան թուրքերէն լեզուով նոր յայտարարութիւններ, կառավարութեան անհամար զեղծումները, պաշտօնէից ապիկարութիւնք ու կաշառակերութիւնները մանրամասն նկարագրող. այս յայտարարութիւնը աննկարագրելի ահ ու սարսափ ձգեցին, առանց այն ալ շուարած կառավարութեան վրայ. թիւրք ժողո-

վուրդը այժմ կը հասկնայ հայոց շարժման նպատակը և ինքն եւս սկսաւ կառավարութեան անհամար դեղծումները ու խռովարար ընթացքը քննադատել ու իրաւունք տալ հայոց արդարացի պահանջմանց: Յայտարարութեանց ցրուելուն հետեւեալ օրը բոլոր խանութները փակեց ժողովուրդը 3-4 օր շարունակ. շուրաւ կառավարութիւնը մերթ քաղցրութեամբ, մերթ սպառնալեօք ուզեց խանութները բաց անել տալ, բայց ժողովուրդն եղած խժոժութեանց դէմ խիստ բողոք բառնալով բանտարկեալների ազատումը կը պահանջէր. կառավարութիւնը կը դիմանէ: Վերջապէս խելակորոյս կառավարութիւնը այսչափ խստութիւններ ձեռք առնելով, պաշարման վիճակի մէջ դնելով այդ երկու ըմբոստ քաղաքները, անկարող կը լինի համաճարակին առջեւ առնելու, որ միշտ կը տարածուի երկրին ամեն կողմերը:

Սամսոնը որ համեմատաբար աւելի հանդարտ էր, սկսաւ խառնակիլ. կառավարութեան խելքին ինչ փնէջ՝ չենք գիտեր, սկսաւ խիստ հսկողութիւններ անել. քաղաքիս հարաւային կողմը Սամսոն. Սեբաստիա շօսէին վերայ, Լլիւզ գիւղ կոչուած տեղը հաստատեց ոստիկանական պահանջանոց մը ուր եկած ու գնացած ապրանքների հակերի մէջ զէնք ու ռազմամթերք, «չնչակներ», նամակներ կը փնտռուին, ճանապարհորդներու, կառապաններու (վերջինքը մեծաւ մասամբ թուրք են) շատ ներդրութիւններ պատճառելով: Ծովեղբերը և մաքսի մէջ նմանը չը տեսնուած հսկողութիւնք ձեռք առնուեցաւ. նաւէն դուրս եկող ամեն մի ճամբորդի, առանց խտրութեան սեռի և կրօնի, Փշտի տակ, մաղեսի մէջ, գրպանները, ծոցերը, կօշիկների մէջ, գուլպաների մէջ մանրազնին կը խուզարկեն: Հրամայուեցաւ բոլոր շոգենաւային ընկերութեանց գործակալութիւններին (աճէնցիա) իրենց նաւակները նաւամատոյցէն (մաքսի առջեւէն) տանիլ բերել, մինչև անգամ եւրոպական փոստերը, որ սովորաբար աճէնցիաներու առջեւէն կերթար կուգար: Շոգենաւ մը գալուն 4 կողմը լրտեսներով ու ծպտեալ ոստիկաններով կը պաշարուի. նաւերէն դուրս եկած ապրանքները մանրակրկիտ քննութեանց կենթարկուին, մինչև անգամ գամերու տակաւները բոլորովին կը պարզուին, կօնեակների, պիւրաների տակաւները կը բացուին...

Ղարթբէ երկու ամիս առաջ, գծուած մատնիչներու թելադրութեամբ, յանկարծ ամեն կողմ անհամար լրտեսներ, ծպտեալ ոստիկաններ սկսան վիտալ (կարծես եղածները բաւական չէին). թաղերը, շուկաները, խանութներ, սրճարաններ, քաղաքիս եղերքը եղող զբօսավայրերը, պարտէզները յեղափոխականի մը ուրուականը կը փնտռէին, բայց ի դուր. ստուերը անհետացեր էր: Մարդուանցի Յովհաննէս աղա ֆէնէրճեան անուն մի վաճառական իր եղբորմէ հեռագիր մը ստացած լինելուն ձերբակալուեցաւ ու քննութեան ենթարկուեցաւ. բարեբաղդաբար գիւրութեամբ աղատուեց: Խուզարկեցին Մարգիս աղա Բաբայեան անուն վաճառականի տունը. խուզարկեցին Եփրանոսեան եղբարց տեղոյս վաճառատունը և ձերբակալելով Բարունակ Բարսեղեան անուն երիտասարդ գրքագիրը՝ «Ելէպճէ»-ով կապուած փոխադրեցին Մասիա (ինքը ամասիացի է). խելճ երիտասարդը հազիւ 4-5 ամիս առաջ ազատուած էր Սեբաստիոյ բանտէն. ձերբակալեցին Նազարէթ աղա Լլիւզեթլեան անուն վաճառա-

կանը, 24 ժամ պահելէ եւ հարցաքննելէ վերջ թող տըռւին. սորա Մարդուան բնակող մէկ եղբոր Գրիգոր անուն որդին կառավարութիւնը կը փնտռէ եղեր, փախըստական է եղեր. իբր թէ յիշեալ Գրիգորը այստեղ եկած ու Նազարէթ աղան պահած լինի, այդ պատճառաւ գիշերանց խուզարկեցին Նազարէթ աղաի հայրենակից եւ աղբական Լնովք աղա Կէնճեանի տունն ալ. խուզարկեցին տեղս նորեկ վաճառական Պետրոս Սիսակեանի վաճառատունը, ապրանքների բոլոր հակերը քակելով ու մանրազնին քննելով: Վերջոյ է ասել կարծեմ, կառավարութիւնն ոչ մի վնասակար բան ձեռք չէ ձգած այս գոլոր խուզարկութիւններէն, բայց դարձեալ կը շարունակէ. նա ժողովուրդը յանիրաւի վերաւորել, անպատուել առ ոչինչ կը համարէ: Սարբեան անուն անձի մը Պօլսէն կը հեռագրուի «Լուսիա նէմցեալ տիր չըգարն». շոգենաւը այստեղ հասնելուն նաւամատոյցը պաշարուած էր ոստիկաններով ու լրտեսներով. ոչ մի նաւակի թոյլ չէր տրուեր երթալու շոգենաւի մօտ, զի «Լուսիա» մի փառօլ է կամ տինամիտ, կամ այսպիսի մէկ բան լինելու է կը մտածէին, և ահա կէս ժամ վերջը ամեն բան գտած պիտի լինէին գերապայծառ ապուշները. Սարբեան իր մէկ բարեկամի հետ կուգէ շոգենաւ երթալ Լուսիան, որ իր աղջիկն է, դիմաւորելու. տեսնելով որ արգիլուած է՝ այնտեղ գտնուող գամիսէրէն հրաման կը խնդրէ. ինչ խորամանկ է գամիսէրը՝ չը զանար, ետեւէն ուղարկելով 15-20 ծպտեալ ոստիկաններ ու լրտեսներ: Սարբեանի իր աղջկայ հետ համարուելն ու աղջկայ իր հօրը մի բաց նամակ տալը հետախոյզ ու աշխուրջ ոստիկանաց աչքերէն չը վրիպիր. ոստիկանաց կողմանէ անմիջապէս կը խուլի նամակը. խելճ մարդը, աղջիկը և բարեկամը ոստիկանների ստուար խուժբով պաշարուած կը տարուին միւլթէսարքի փաշայի ներկայութեանը: Միւլթէսարքի հարցմանց պատասխանելով Սարբեանը կըսէ «ես Սարբեանն եմ, այս ալ իմ աղջիկս Լուսիան է, Պօլիս մօրեղբորը տանն հիւր էր մի քանի ամիսներէ հետէ. մօրեղբայրը Լուսիան շոգենաւ գնելով ինձ կը հեռագրէ որ զաւակս դիմաւորեմ. նամակը որ խուլեցաւ ձեռքէս՝ աներձագիս, որու տանը հիւր էր աղջիկս, գրած նամակն է»: Նամակը կը թարգմանուի. մի պարզ ընտանեկան բարեւագիր է եղեր: Մարդուն տուած այս ամենապարզ ու դրական բացատրութիւնէն հիասթափուած կարձակեն ձերբակալեալները... բայց մի զարմանար, սիրելի ընթերցող, ամաչելու բան չըկայ կառավարութեան համար, սօքա սովորական բաներ են:

Լնցեալները յունական, կարծեմ, Սպարթա անուն շոգենաւն ուղտական մի նաւահանգստէ կուգար, ուրկէ եկողներուն 5 օրուայ դարանթինա որոշուած էր: Սպարթան շիտակ գնալով 4 օրէն կը հասնի Սինօպ ուր 24 ժամ սպասելէ վերջ մի քանի պաշտօնեայներ և բժիշկ կայցելէն ու քննելով բաթենթ (մաքրութեան գիր) կուտան. շոգենաւը քաղաքս եկաւ և իր գործերը աւարտելով գնաց Տրապիզոն, ատէ շիտակ պիտի երթար Պօլիս. այնտեղ հասնելուն կատաղած վալին կը հրամայէ անմիջապէս երթալ Սինօպ 5 օրը վերջացնել և ապա գալ Տրապիզոն. նաւակետը ի զուր իր փաթենթը ցոյց տալով կը բողոքէ, հարկադրեալ կը վերադառնայ Սինօպ բայց այստեղ ալ հանդիստ չեն թողուր ասելով որ

«Դուն որոշեալ 5 օրը վերջացուցեր ես, 4 օր ճանապարհին 1 օր ալ այստեղ, եւ մինչեւ օրս կասկածելի դէպք չէ պատահեր»... Հոգեհաւի բոլոր պաշտօնեաները եւ ճանապարհորդները որ Տրապիզոն երթալու համար մտած էին, անշուշտ հայհոյանքներ թափելով հեղինական դրօշակը պարզած կը մեկնին շիտակ Պօլիս Սինոպ եղելութիւնը Պօլսոյ հեղինական գետնային հեռագրելով (այժմ կիմանամք թէ հեղինական շոգեհաւաւ ընկերութիւնը դատ է բացեր վալիին դէմ և 8,000 ֆր. վնաս կը պահանջէ): Ի դէպ է այստեղ մէջ բերել որ թիւրք կառավարութիւնը առհասարակ հեղինական շոգեհաւներին վրայ շատ վատ աչքով կը նայի, նոքա կը նկատուին հայ յեղափոխականաց զէնք և ռազմավթերք փոխադրողներ. այդ ընկերութեան տեղւոյս աճէնթ Արդօղլիները (հայր և որդի) 5-6 ամիս առաջ ձերբակալուելով, իբրեւ կապոցներով «չնչակներ» ստացող ու երկրի մէջ տարածողներ (պիտի գիտնալ որ Արդօղլիք Յշններ են), տարուեցան Տրապիզոն. վալին 400 ոսկւոյ դուար մը կորզելէ վերջ 400 եւս կը պահանջէ ազատ արձակելու համար, մինչդեռ Պօլսոյ դատարանի առջեւ հաստատուած է անմեղութիւնին: Արդօղլիներու մերժումին ի պատասխան վալին սպառնացեր է որ վերջը կը «փիւշմանէր»): Կենդանի վալին իր արած սխալին մի գոյն տալու մտք, նոյն օրը (շոգեհաւին Պօլիս մեկնած օրը) կը հեռագրէ Սամսուն թէ յունական շոգեհաւը որոշեալ 5 օրը չը վերջացուցած այգտեղ հանգիպած լինելուն այդ քաղաքը «պուլաշի» է (վարակեալ) և պէտք է 5 օր գարանթինա պահէ. և ահա չորս կողմը կը պաշարուի... գարանթինա կը պահէ... Երկար, շատ երկար կը լինի այստեղ նկարագրել այդ 5 օրուայ կեանքը, անհամար ջորեպանների, ուղտապանների, կառապանների, հարկաւոր գեղացիների, որոնք իրենց սոյլերով քաղաքս եկած էին զանազան գործերով (մեծու մասամբ մահմետականք), կրած վնասները, զի 5 օր շարունակ հարկադրեալ էին մնալ իրենց անասուններով իրենք ինչ պիտի ուտէին, անասուններին ինչ պիտի կերցընէին... անկարագրելի է արգիլուած ամբոխի կրած թշուառութիւնները (շատերը կը մուրալին քաղցին չը մեռնելու համար. շատ անասուններ սատկեր են) և զգացած զայրոյթը որ 5 օր շարունակ անշուշտ հայհոյանքներ ու անէծքներ կը տեղացնեն հայրախնամ սուլթանի կառավարութեան գլխուն: 5 օրուայ վնասը որ տուած է խեղճ ժողովուրդը մի վալիի «քեյֆի» համար 8-10 հազար լիւրա կը հաշի: Ահա այս է խօլերան, փտը, համաճարակը, այս բոլոր նմանը չը տեսնուած խժըրժութիւնը չեն կարող առանց այն ալ դժգոհ ժողովուրդը (նոյն իսկ մահմետականները) անսահման զայրոյթի ու կատաղութեան չը հասցունել... և կը գայ օրը որ մեր արդար իրաւանց ու վրէժինդրութեան ժամը կը հնչէ... այն ատեն համաճարակի առաջը կտռնուի զի ժողորդեան թափած արեան մէջ կը խեղդուին համաճարակի միջբոսները...

ՄՈՒՇԵՂ:

Մ Ե Տ Ե Ն Ե Կ Ի Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ԹԵՓԵՅԻԼ ՊԵՏԿԵՆԵՆ

[ԳԱՄԱՌ - ՔԱՅԻՊԱ]

(Հարունակութիւն Nr 8-ից)

III

Ֆրանսիական Մեծ Յեղափոխութեան լայնածաւալ ալիքներն իրանց հարուածները դարձում էին ֆրանսիայի հողի սահմաններից դուրս, սպառնալով հեղեղել ամբողջ Եւրոպայի հասարակական հին կարգերը: Եւրոպական տէրութիւններն անսուրբ ու «սուրբ դաշնակցութիւն» էին կազմել հանրապետական ֆրանսիայի դէմ, որի բուրժուազիան բերում էր աշխարհին քաղաքական նոր, աղատամիտ կարգեր և վերջին հարուածը տալիս աւատական վիճակին, որ արդէն վաղուց բնական կերպով նոյն իսկ բուրժուազիայի ծագման շնորհով, գրեթե կը գէպի անկում: Ամբողջ հին աւատական Եւրոպան զինուորվել էր ֆրանսիական առաջին հանրապետութեան դէմ և գլուխը պտտվածի միջնած աչքերով սոսկալի պատերազմ էր յայտարարել նրան: Ամբողջ Եւրոպան դրդուում էր զէնքերի շառաչւումներից ու զօրքերի ոտքերի տակ: Հանրապետութեան համար, բուրժուազիայի գերիշխանութեան համար դա երկունքի ճգնաժամի ամենախիստ րոպէն էր: Ֆրանսիայի չորս կողմից բաղմամբ, զօրաւոր թշնամիներն ուժգնութեամբ ճայթեցնում էին նրա սահմանների պարիսպները: Բայց միեւնոյն ժամանակ մի հերոսական ոգի ուռեցնում էր ֆրանսիայի ժողովրդի կուրծքը: Նա պատրաստութիւն էր տեսնում հերոսական մահի համար: Ֆրանսիացու աչքերն այլ եւս նայող չէին, այլ կայծակնացայտ հայեացքներ էին ձգում ալ ու ձախ. նա չէր շնչում այլ թափում էր. նա չէր սպասում ինքնավատահ հպարտութեամբ, այլ ոգեւորված շտապում էր դէպի մահ, դէպի յաղթութիւն. նա հարբեցած էր իր յեղափոխական փայլուն յաղթանակներով և ծարաւ էր ծագել օտարին էլ յաղթելու. նա չէր ապրում, նա վառվում էր, նա կրակվում էր. նրա կեանքը կեանք չէր, այլ տենդային անընդհատ դողը, յոգնութիւն չիմացող ջղային շարժումներ. նա ներշնչված էր իր արած պատմական մեծ գործողութեան հպարտ գիտակցութեամբ և պատրաստ էր իրան, ամբողջ ֆրանսիական ազգին, արեան դաշտում պառկեցնել աշունչ, այո, բայց անմահ, ինչպէս անմահ էին այն մարդկային ու քաղաքացիական իրաւունքները, որոնք ձեռք բերելու համար նա հիմնայատակ արեց հին ֆրանսիան, կանգնելով նոր ֆրանսիա, վերանորոգելով դրա կեանքը, վերանորոգելով ամբողջ հնացած աշխարհի կեանքը: Ֆրանսիայում դա մի պատմական րոպէ էր, որ ծնունդ էր տալիս հերոսների: Այդ րոպէն և պատերազմային հանգամանքներն էլ ծնունդ տվին միւսների հետ նաև մի հանճարի, որ հանճարն էր կործանման, հանճար բիրտ ոյժի, հանճար բռնութեան — մի զինուոր, մի կապորալ (caporal), որի անունն էր Բօնապարտ, Նապօլէօն առաջին: Այդ զինուորը, կապարէ սրտով, երկամբ ձեռ-

քով և օժտված լով գլխավորական խելքով, դարձաւ աղէտ Գրանսիայի բոլոր թշնամի տէրութիւններն համար, դարձաւ աղէտ նաեւ եւրոպական ժողովուրդների համար, որոնք սակայն ուրիշ ոչինչ չէին ուզում, եթէ ոչ իրանց երկրում հաստատված տեսնել Մեծ Գեղարկութեան յայտարարած իրաւունքները, և դարձաւ նոյնպէս աղէտ նոյն իսկ հաբաշտ ժողովուրդի համար: Ինչպէս հոգմ, նա, ոտքի տակ առած ամբողջ Եւրոպան, կոտորած էր սիրում, աւերակ էր դարձնում ամբողջ երկիրներ, կործանում էր տէրութիւններ, հաստատում նորերը, ինքն իր ուսի վրա գցում արքայական ծիրանին, դնում կայսերական թագն իր գլխին և կիսամեռ շունչի մէջ պահում ամբողջ ազգեր: Այդ համաշխարհային տիրանը, սակայն, որ չը գիտէր ինչ էր արգելք ու սահման, որ իմացաւ յաղթել ու ջարդել հսկայական զօրքեր ու տերութիւններ, վերջապէս ընկաւ յաղթված ժողովուրդների ցաւման ու զօրութեան առջեւ: Եւրոպայի բոլոր քաղաքակրթված երկրներում բուրժուազիան արգէն ծնված լինելով և դրա հասարակական-տնտեսական ու քաղաքական սկզբունքները յայտարարված լինելով Մեծ Գեղարկութեամբ՝ մի կողմից և միւս կողմից՝ նապօչեցնական, աշխարհում դեռ չը տեսնված, բռնութեան հարստացնելը ստանալով, հարազատ երկրների քաղաքական ու կործանումը տեսնելով, եւրոպական ժողովուրդներին տիրէց մի նոր հոսանք — ժողովուրդային կռիւներ նախ ընդդէմ հապօչեցնի, որ և ընկաւ այդ ժողովուրդային պատերազմի դաշտում իրան յատուկ մեծութեամբ ու դուռը թափած, և ապա նոյն իսկ իրանց սեփական աւատական ազնւականութեան ու տէրութիւնների դէմ, որոնք ուզում էին պահպանել հին, աւատական կարգերը և արգելք էին լինում բուրժուազիայի ու ժողովուրդային ընդհանրութեան քաղաքական նոր պահանջների իրագործման: Քաղաքակրթված երկրներում պայթում են ուսմավարական, դեմոկրատական ներքին կռիւները:

Գա շարունակութիւնն էր Փրանսիական Մեծ Գեղարկութեան եւրոպական ուրիշ երկրներում: Եւրոպայի այլ և այլ կէտերում պայթում էին ժողովուրդային ապստամբութիւններ ուսմավարական ձգտումներով: Օտար լծի տակ ճնշված ազգերը մղում էին ազատական պատերազմներ, իսկ հարազատ տէրութեան լծի տակ տանջվող ազգերը կուռում էին այդ լծի դէմ յեղափոխելու համար երկրի այլ եւս հնացած ու առաջադիմութեան արգելք հանդիսացող կարգերը և հաստատելու համար նորերը՝ համապատասխան ժողովուրդային շահերին: Այսպէս, հապօչեցնի արշաւանքների հէնց սկզբներից այդպիսի հոսանք տիրում էր ամբողջ Գերմանիայում, ուր ժողովուրդը հերոսական կատաղութեամբ կուռում էր մերթ այդ օտար աղէտի դէմ, մերթ իր կառավարութիւնների դէմ: Քսանական թակահանքներին հերոսական ապստամբութիւնն է ծագում հերոսական աւանդութիւններով սնված մի ժողովուրդի մէջ՝ Գոնիստանում, որ ձգտում է վերականգնել փրկիստիանների ու աստուածների երկիրը, որն օրօրանն է մարդկութեան նոր քաղաքակրթութեան: Երբեմն իսկ աշուղում է իր նախահայրերին արժանի դիւցազնական ճակատամարտեր մղել այդ ոգեւորված ժողովուրդին իր թշնամու դէմ, թիրքիայի դէմ, որը, ինքը լինելով մարմնացումն վայ-

րենութեան ու տգիտութեան, մի յոյն գիւղական խորճիթ չը թողեց առանց հրդեհի և մի յոյն չը թողեց առանց կապար խրելու նրա արի կրծքում: Եւ սակայն այդքան սարսափելի հարուածները չը կարողացան արգելք լինել այդ ժողովուրդի ազատման: Միեւնոյն քսանական թակահանքներին յանկարծ երեւան է ելնում Ռուսաստանում դեկաբրիստներն սահմանադրական շարժումը, որ խելքվում է կախաղանի թուկով: Մօտենում են երեսնական թակահանքը և սոսկալի զօրութեամբ պայթում են Գրանսիայում յեղափոխական ուսմավարական շարժումները, որոնք ոգեւորում են մի կողմից Հօլանդիայի լծից ազատվել ձգտող բելգիական ժողովուրդին և միւս կողմից Ռուսաստանի բռնութեան ծանր շղթաներով կաշկանդված Ահաստանին: Գեղարկական ու ապստամբական ալիքները դուրս են հանում երկրի վրա բելգիական յեղափոխական նաւը, ինքնուրոյնութիւն է ձեռք բերում այդ ժողովուրդը, մինչդեռ միւսին, լեհ ժողովուրդին, խելքում են ուսաց կառավարութեան զէնքով թափված լեհական արեան ծովում: Ամբողջ Եւրոպան դարձած էր մի հրաբուխ, որ ահաւոր ուժգնութեամբ տարածում էր իր կրակն ամեն կողմ: Ժողովուրդները կառավարութիւնների դէմ էին, կառավարութիւնները ժողովուրդների դէմ. — ազատութիւնը բռնութեան դէմ էր, առաջադիմութիւնն՝ անշարժութեան դէմ, ուսմավարութիւնն՝ աւատական ազնւականութեան դէմ: Ժողովուրդներն այլ եւս զարթնել էին այն խոր բընից, որի մէջ խրել էր նրանց ճորտութիւնը: Աշխարհը վերածնվում էր: Աւերածնվելու վրա էր նաեւ մէկ ուրիշ մի ժամանակ հպարտ, այժմ համեստ ժողովուրդ՝ Ասիայի մի խուլ անկիւնում:

Հէնց այդ ժամանակներն էր, որ Գորպատի համալսարանը յաճախում էր մի համեստ հայ ուսանող, նրա անունն էր Խաչատուր Աբովեան: Հէնց այդ ժամանակներն էր ևս, որ հայ հասարակութեան կեանքը գտնվում էր մի խուլ բայց եւ կարեւոր շրջանում: Օտար լուծն ամեն կողմից ճնշում էր հայ ժողովուրդին: Պարսիկ խաների և տաճիկ փաշաների կամայականութիւնը չը գիտէր ոչ արգելք, ոչ սահման և ոչ յագեցում: Հողային յարաբերութիւններն ու հարկային ձեւերն այլ ևս չէին համապատասխանում ժողովուրդի պահանջներին — տնտեսական նոր ոյժերի զարգացման ու ազատման: Հայ ժողովուրդին, աղքատացած վերջին ծայր, գտնվելով տնտեսական քայքայիչ պայմաններում, ոչ միայն ծառան ու ճորտն էր իր տիրողների, այլ եւ նրանց գործիքն էր, նրանց խաղալիքն էր: Նա տանջվում էր: Իրանց կատաղի վէճերում ու կռիւներում՝ երբ տիրապետող տէրութիւնները պատառում էին նրա հողը, միմեանց՝ ձեռքից խլելով, որպէս եւ արիւնահեղ վէճերի նիւթ էին դարձնում այդ հողն իրար մէջ նրա աւելի մանր տէրերը, խաները: Մաս-մաս էին անում հողը, մաս-մաս էին անում նաեւ այն ժողովուրդին, որին պատկանում էր այդ հողը: Ռանտակ էր եղած անձնաւորութիւնը, մարդկային արժանաւորութիւնը, կատարեալ բացակայութիւն օրինական յարաբերութիւնների, որոնց հիմքն էր միայն անողուսկ կամայականութիւնը: Հայ ժողովուրդի բազմավեր մարմինը շարունակ արիւնաշաղխ էր, նրա երկիրն անընդհատ պատերազմների աս-

պարէզ էր: Այդպիսի պատմական հանգամանքներում գրտնըվող ժողովուրդը չէր կարող չտալ բունութիւնը եւ մի ներքին բնազդով, մի ներքին ձգտում չունենալ ազատվելու այդ ծանր վիճակից, դուրս պրծնելու այդ տնտեսական, հասարակական, մտաւոր կործանիչ պայմաններից ու անշարժութիւնից, տէր լինելու իր ճակատագրի: Այդպիսի պատմական բոլորում է ծնվում և մեծանում Արուսեանը:

(Կը շարունակվէ)

ԱԿՆ — ԵԱՆՑ:

ԵՐՐՈՊԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻՑ:

ՊԱՐԼԱՄԵՆՏԱԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՖՐԱՆՍԻԱՅՈՒՄ. — ԵՐՐՈՐԴ ՄԻՋԱԳԱՅԻՆ ՍՕՏԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ. ԿՕՆԳՐԵՍԸ ՑԻԻՐԻՍՈՒՄ.

Վաղաքակրթված աշխարհը լարված ուշադրութեամբ էր հետեւում ֆրանսիական պարլամենտական (ազգային պատգամաւորական) քառամեայ ընդհանուր ընտրութիւններին, որ տեղի ունեցան նոր տոմարով օգոստոսի 20-ին եւ սեպտեմբերի 3-ին: Ընտրական պայքարը, շնորհով ֆրանսիայի ներքին քաղաքական շփոթ վիճակի եւ կուսակցական սուր հակառակութիւնների, այս անգամ առաջացրել էր ընդհանուր գրգռում ու տաք մրցութիւն: Սխալ կը լինէր, ի հարկէ, եթէ կարճէինք, որ այդ կուսակցական կռիւները, որոնք շատ սուր կերպարանք են ստանում մանաւանդ ընտրութիւնների ժամանակ, կռիւներ են միայն ֆրանսիական կառավարչական կերպի համար, այն է միապետականների, թագաւորականների եւ հանրապետականների մէջ ըստ որում առաջինները ձգտում լինէին վերականգնել միապետական ֆրանսիան, իսկ վերջինները պահպանում լինէին ներկայ հանրապետական կերպը: Եթէ այդպէս կարճէինք, այն ժամանակ չը պիտի թոյլ տայինք այնպիսի կուսակցական արմատական բաժանումներ հանրապետական բանակի մէջ, ինչպիսիներ կան, այլ պէտք է մեզ թւար, թէ իսկապէս երկու հակառակ բանակներ կան, մէկը հանրապետական եւ միւսը թագաւորական: Բայց այդպէս կարծելն ուղղակի հակառակը կը լինէր իրականութեան: Թողնելով մի կողմ այն տարբեր գոյները, որ գոյութիւն ունեն իւրաքանչիւր կուսակցութեան մէջ, ֆրանսիայում քաղաքական կուսակցութիւններն իսկապէս բաժանվում են երեք կարգի. միապետական ու թագաւորականներ, երկրորդ՝ հանրապետական պահպանողականներ ու արմատականներ եւ ապա սօցիալիստներ: Գրանցից իւրաքանչիւրը ներկայացուցիչ է հասարակութեան այս կամ այն դասակարգի քաղաքական տնտեսական շահերի, պահանջների ու ձգտումների: Այսպէս, առաջինները ներկայացուցիչ են այս կամ այն ֆրանսիական թագաւորական տոհմային ձգտումների եւ կղերի, արիստոկրատիայի ու հողատէր բուրժուազիայի շահերի, երկրորդները, այժմեան իշխողներն ու տիրապետողները, ջատագով են ֆինանսական, առեւտրական ու ինդուստրիական (արդիւնաբերական) բուրժուազիայի շահերի, իսկ վերջինները, սօցիալիստները, ներ-

կայացուցիչ են բանւոր, աշխատաւոր դասակարգի շահերի ու ձգտումների: Այդ հիման վրա այդ զանազան կուսակցութիւնների կռիւներն իրար մէջ հանդիսանում են դասակարգային կռիւ՝ մղված իրար բոլորովին հակառակ քաղաքական ու հասարակական տնտեսական շահերի պատճառով, շահեր, որոնց հիման վրա էլ երեք, իրարից բոլորովին տարբեր հասարակական կազմակերպութեան հաստատութեան ձգտողներ կան. կայսերական ու թագաւորական, ներկայ բուրժուա հանրապետական եւ ապա սօցիալիստական: Եւ իւրաքանչիւր ընդհանուր ընտրութիւններին այդ դասակարգային կռիւն ընդունում է աւելի սուր, աւելի անհաշտ կերպարանք, զանազան կուսակցութիւնները կանգնած լինելով արգէն դէմ առ դէմ ժողովրդի առջեւ եւ իւրաքանչիւրը ձգտելով ընտրական բուէի առաւելութեամբ իր կուսակցական ազդեցութիւնը խտացնել ազգային պատգամաւորական ժողովում եւ կամ թերեւս ընտրական քուէների բացարձակ առաւելութեամբ տիրանալ քաղաքական ղեկին: Այս վերջին նպատակին ձգտում են թագաւորականներն ու սօցիալիստները, ընդդէմ հանրապետականների, որոնց ձեռքում է գտնվում կառավարչական ղեկը: Այս վերջին ընդհանուր ընտրութիւններն էլ այն տեսակէտից էին այնքան խիստ գրգռել քաղաքակրթված աշխարհի մտատանջ ուշադրութիւնը, որ այդ զանազան դասակարգեր ներկայացնող կուսակցութիւնների կռիւները խոստանում էին լինել շատ տաք եւ իբրեւ հետեւանք ունենալ այն, որ առնուազն արմատական կերպարանափոխութիւն պատճառել պատգամաւորական գալիք ժողովի կազմութեան մէջ:

(Կը շարունակվէ)

ԱԿՆ — ԵԱՆՑ:

ՎԵՐՋԻՆ ԼՈՒՐԵՐ:

ԱՐԻՒՆԱՅԵՂ ԿՈՒՒ ԵՒ ԴԵՊԵՐԸ ՍԱՍՆՈՅ ՄԷՋ.

Վերջին բոլորին Բ ա ղ է շ ի ց, գրված օգոստոսի 22-ից, ստացանք հետեւեալ խիստ կարեւոր տեղեկութիւնը, որ ցոյց է տալիս, թէ որքան խառն ու սոսկալի է Մշջ կողմերի վիճակը:—

«Երգէն քանի մը ամէն ի վեր է որ Սասունը պաշարման մէջ է եւ նորա վիճակը խիստ խառն սկ. թիւրք զօրաց եւ տեղացիներու մէջ ընդհարումներ յաճախակի են: Տ ա լ լ ո Ր ի կ ի շրջակայ երեք գիւղերէն՝ այդտեղ, Տալուրիկ, հաւաքուած են հայերը: 1,500 բիւրդ՝ «Համիտիէ» զօրքերէն՝ վերջապէս ճիգ թափած են մտնել Տալուրիկ, բայց սոսկալի կուոյ մը մէջ 300 հոգի կորցնելէն վերջ՝ ստիպուել են նահանջել ու փախիլ: Այսուպարութիւնը, նկատելով որ անկարող է այդ քաջ ժողովուրդը յաղթել, մանաւանդ որ բիւրդերն ալ սկսած են խօսիլ թէ չեն ուղեր այլ եւս յարձակիլ իրենց «Դրացիներու» վրայ, կը փորձէ նենգութիւններով ու խաբէութիւններով յաղթել Սասունցիները: Քիւրդ պէկերի միջոցով կիմացնէ նոցա թէ պատուիրակներ զրկեն եւ իրենց պայմանները յայտնելով՝ բաւարարութիւն ստանան ու զէնքերնին վար դնեն: Երկար բանակցութենէ վերջ՝ տալուրիկից ու թ հոգի բիւրդ պէկերէն գրաւ կառնեն եւ

իրենցմէ չորս պատուիրակ կը ղրկեն այստեղ՝ Բաղէշ: Հոս հայ պատուիրակներն աներկիւղ կրօնն թէ նախ իրենց շրջակայ գիւղերը գտնուած 14 քիւրդ պէկերը բոլորովին հեռացուն են իրենց, յետոյ «համարիէ» ղորքերու ձեռքէն զէնքերն առնուին եւ միայն յետոյ պահանջեն որ հայերն ալ զէնքերը վար գնեն ու իրենց պահանջմանց մասին բանակցեն: Բնականաբար համաձայնութիւն չը կայանար եւ կառավարութիւնը չը կրնալով անոնց մազին անգամ դիպչել՝ վախենալով թէ գրաւ մնացած ութ քիւրդ պէկերը կը սպաննուին, կը թողու պատուիրակներուն երթալ իրենց լեռները:

«Խստութիւնք մեծ են. ձերբակալութիւնք անհամար: Վաճառականները երկիրը կը թողուն եւ կը պանդխտին Կովկաս եւ այլ երկիրներ:»

ԿՐԿԻՆ ԱՐԻՒՆԱՅԵՂ ԸՆԴՀԱՐՈՒՄ.

Կ. Պօլսից հեռագրում են յունական թերթերին.—

«Սամսոնի կողմերը Ալաշա մ կոչուած գիւղի հայ բնակիչների եւ թիւրք բազմաթիւ ղորքերի մէջ տեղի է ունեցել մեծ ընդհարում: Հայերի կողմից սպանված են 12 հոգի. ղորքերի կորուստը մեծ է, 128 սպանված. բազմաթիւ վիրավոր երկու կողմից էլ:»

Կուսակցութեանս Գանձարանում շնորհակալութեամբ ստացվել են հետեւեալ գումարները.—

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՖԻԼԱԴԵԼՖԻԱ քաղաքի Հնչակեան Կուսակցութեան Մասնաճիւղից 90 դոլար, հանգանակված հետեւեալ անձերից.— Յ. Տ., Ապահունի, Բ. Կ., Յ. Ղ., Ե. Յ., Ս. Ճ. և Գօլէճեան 5-ական դոլար: Հասումեան 4 դոլ.: Արծրունի, Մ. Պ. և Սուր 3-ական դոլ.: Բ. Ե. և Մաթէոս 2-ական դոլ. և 50-ական սէնտ: Մ. և Եղբարք Փ. 2-ական դոլ.: Ե. Բ. 1 դոլ. 50 սէնտ: Ոմէ 1 դ. 25 ս.: Գ. Ե., Ոմէ, Փ. Ճ., Գարձեալ Ոմէ, Մ. Լ., 2., Ճ. Հ., Սուր, Թ. Բ. և յոյն Ոմէ 1-ական դոլ.: Դարձեալ Ոմէ, Զ. 2. և Է. 50-ական ս.: Դարձեալ Ոմէ, Փափ. և Ս. Տ. 25-ական ս.: 1892 յուլիս ամսւայ մէջ հաւաքուած 12 դոլ. և նոյն տարուայ նոյեմբեր ամսին Մասնաճիւղի անդամակցական տուրքերէն քաղուած 6 դոլ.: Վ. Լ. և Ս. Ե. Մ. քաղաքի Կուսակցութեանս Մասնաճիւղից 270 դոլար, հանգանակված հետեւեալ անձերից.— Ստ. Ոսպ. 20 դոլ.: Սեւմ 17 դոլ.: Ստ. Խաւարգ., Խայ. Սր., Գեորգ Աստ., Սեն. Պօն., Կար. տիշ., Պապ., Գր. Գիւլ. և Մաթ. Կար. Թիւթ. 10-ական դոլ.: Պօլ. Աշ. և Վար. Բէնտ. 6-ական դոլ.: Մար. Որբ., Պետ. Հմ., Գաս. Բիւլ., Խաչ. Աւ., Աւ. Սարգ., Մէք. Տ. Յով., Գր. Կեօշ., Վահ. Պօլ., Մին. Ճէլ., Գր. Նաղ., ԱՏ. Ահար., Գեորգ Սրպ., Յար. Կիր., Պաղ. Խաւ., Մ. Բ. Ման., Յար. Սէմէր., Խոր. Կիրակ., Կրկին Խաչ. Աւ., Առ. Նաղ., Յով. Զարգ., Կար. Խտթ., Սար. Տ. Մկտ. և Գր. Կոշի. 5-ական դոլ.: Աս. Սարգ., Գր. Մ. Ման. և Յակ. Մարգ. 3-ական դոլ.: Կրկին Գեորգ Սր., Գեորգ Պապ., Ոմէ, Աս. Ման., Կար. Յով., Աս. Մէլ., Մէք. Գըզըլ., Կրկին Ստ. Ոսպ., Յար. Պետ. և Սարգ. Մին., 2-ական դոլ.: Գր. Զաք. և Մուշ. Ասատ. 1-ական դոլ.:

Բ. Ե. և Ս. Ե. քաղաքի Կուսակցութեանս «Ծաղիկ Հայաստանի» անուն Մասնաճիւղից պ. Հաւարչի ձեռքով 67

դոլար և 30 սէնտ, հանգանակված հետեւեալ անձերից.— Սանտիկ Զարտիկ 8 դ. և 8 ս.: Կասդուրիկ 3 դոլ.: Թաթուլ, Իշխանիկ, Հաւարչ, Արամ Նա., Հերի Սո., Մր. Յր. և Ա. Խյ. 2-ական դոլ.: Հրաչեայ, Ա. Մ. Յ., Յ. Ժմբ. (Մօլտօն քաղաքից), Մ. Պ. Նգ., Վ. Ե., Պ. Պ., Ճէք, Ճօն, Բէյ., Հայ մը, Ճանիկ, Կրկին հայ մը, Հայի, Տաճատ, Բագ. րատունի, Աշոտ Երկաթ, Կայծեր, Ծերուկ, Հելերոյ, Մք. Տ. Յ., Տի. Տո., Սմբատ և Գ. Ե. 1-ական դոլ.: Պօղոս 75 ս.: Հայ մը, Արտաշէս, Կրո. Փա., Տապար, Անձ մը, Հճի., Մ. Ա. Խ., Ս. Մ., Ժգ. Պղ., Մ. Բարսեղ և մէկ անձ 50-ական ս.: Յ. Թո., 30 ս.: Սր. Գ., Յ. Մ., Է., Պ. Տ., Գ. Թ. և Յ. Ա. 25-ական ս.: Ոմէ 10 ս.: Մօլտօն եւ Բէտինք. հաւաքուած 11 դոլ. 80 սէնտ:

Ֆիլիսոփա քաղաքի Կուսակցութեանս Մասնաճիւղից 101 դոլ. եւ 50 ս., հանգանակված հետեւեալ անձերից.— Աբեղայ 15 դոլ.: Խրկաշարժ, Թուշուն, Սպայ, Սպարապետ, Կացին, Սուր, Մարտ, Նիդակ, Գառնուկ, Ասպետ, Կայծակ, Կերանդի եւ Զինուոր 5-ական դոլ.: Աստղիկ 3 դոլ.: Դրօշակալի, Գնդապետ, Վտակ, Սարկաւագ եւ Նետ 2-ական դոլ.: Զարթիք, Հուր, Փայլակ, Սոխակ, Երկաթ, Արտոյտ, Հնչակեան եւ Եփրատ 1-ական դոլ.: Նաւակ 50 ս.:

Վայոտիկ քաղաքի Կուսակցութեանս Մասնաճիւղից 210 դոլար, հանգանակված հետեւեալ անձերից.— Կ. Թ. 20 դոլ.: Եղբարք Խ. 15 դոլ.: Պ. եւ Կ. Գ. Պ. 12 դոլ.: Պ. Օ. Տ. Պ., Կ. Տ.-Թ., Ս. Մ. եւ Տ. Խ. 10-ական դոլ.: Յ. Պ. եւ Խ. Տ. 7-ական դոլ.: Ա. Պ. Կ. Մ., Կ. Մ., Գ. Մ. Տ., Ս. Թ., Կ. Յ., Մ. Մ., Գ. Ս., Յ. Փ., Ծ. Մ., Տ. Ն., Վ., Մ. Պ., Է. Մ., Պ. Օ. եւ Կ. Վ. 5-ական դոլ.: Կ. Յ., Խ. Մ. եւ Պ. Խ. 3-ական դոլ.: Գ., Գ. Հ., Ա. Ա., Ս. Խ. եւ Յ. Մ. Գ. 2-ական դոլ.: Ա. Ե., Ա. Մ., Պ. Մ., Խ. Մ., Յ. Մ., Մ. Ա., Գ. Գ., Ա. Պ. Խ., Յ. Վ., Յ. Մ., Յ. Յ., Ս. Մ., Թ. Յ., Մ. Յ. եւ տաճկաստանցի յոյն մը 1-ական դ.:

Չիկագոյից Հ. Բ. ձեռքով 65 ֆրանկ, հանգանակված հետեւեալ անձերից.— Խարազան 15 ֆր., Աներեւոյթ 7 ֆր.: Ա. Զ. Մանո, Կիւրեղ Յովսէփ, Թովմաս, Ս. Անտօն եւ Սեթո 5-ական ֆր.: Զանազաններից 8 ֆր.: Կիրակնօրեայ վճարներից 5 ֆր.:

Լ. Ե. և Ն. քաղաքից Զաք. Պօլ. 2 դոլ.:

ԿԵՐՄԱՆԻԱՅԻ Հ. Ե. և Ս. Ե. քաղաքից Մ. Կ. գերմանական 15 մարկ:

ԲՈՒՄԱՆԻԱՅԻ Փ. Ե. և Ն. քաղաքից, Ար. Զիր-ի ձեռքով 35 ֆրանկ, հանգանակված հետեւեալ անձերից.— Յ. Ճիվաճիճ 10 ֆր.: Պետր. եւ Գրիգ. Եղբարք 6 ֆր.: Գր. Նշան 5 ֆր.: Մուր. Սերաստացի 5 ֆր.: Ժամ. Սարգ. 3 ֆր.: Յով. Գր. 3 ֆր.: Պետր. այս. 2 ֆ.: Օհան Փափ. 1 ֆ.: ԹԻՐԻՔԻԱՅԻ Կ. Պ. քաղաքից Անկեղծ Խմբից 210 դահեկան, Լուցիկից 140 դահ., Արիւնից 60 դահ., Բիւզանդից 1 օսմ. ոսկի, Ինքոյ-Նիւթից 230 դահ., Կայծակից 78 դահ.: X. 3 րուբլ նամակագրօշմով: Z. 20 ֆ.

Յօդուածներ, թղթակցութիւններ, տեղեկութիւններ թղթագրամ գումարներ ուղարկել հետեւեալ հասցեով.— Athenes. (Grèce).—M. Beniard. Poste restante.

Աթէնք.

Հայկական ազատ տպարան.